

NUKENTĖJUSIOJO INTERESAI BAUDŽIAMAJAME PROCESE

Eglė Matuizienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4639
Elektroninis paštas egle.matuiziene@gmail.com

Pateikta 2012 m. vasario 27 d., parengta spausdinti 2012 m. liepos 2 d.

Anotacija. *Nukentėjusiojo procesinės figūros svarba suponuoja ypatingą poreikį atsižvelgti į jo teisėtus interesus ir lūkesčius. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese ne visada sutampa su dominuojančiu visuomenės ir valstybės interesu baudžiamajame procese. Šio straipsnio tikslas yra išskirti nukentėjusiojo interesus siekiant padėti pagrindą geresniam jų užtikrinimui, nes tik pažinus gynybos dalyką galima ieškoti efektyvių šių interesų gynybos būdų. Straipsnio tiriamuoju objektu pasirinkti nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese: pateikiama jų klasifikacija, atskleidžiamas turinys ir atskirų interesų tarpusavio sąsajos. Taip pat apžvelgiami baudžiamojo proceso teoriniai modeliai, atskleidžiantys skirtingus požiūrius į nukentėjusiojo vaidmenį baudžiamajame procese.*

Reikšminiai žodžiai: *baudžiamasis procesas, nukentėjusysis, nukentėjusiojo interesai, procesinis suinteresuotumas, žalos atlyginimas, restitucija, satisfakcija.*

Įvadas

Nukentėjusysis baudžiamajame procese turi konkrečių interesų ir savarankiškų tikslų. Tai sukuria privačių ir viešųjų interesų konfliktą, kuris įstatymų leidybos lygiu sprendžiamas parenkant teisingiausią ir efektyviausią proceso formą. Baudžiamojo proceso tikslas yra ginti tiek asmens (1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija)¹, tiek visuomenės (Baudžiamojo proceso kodekso 1 str.) interesus, taigi ieškoma ir formų, kurios adekvačiai (teoriškai) leistų ginti tiek privačius individualius, tiek viešuosius kolektyvinius interesus. Nukentėjusiojo interesų mokslinė analizė nėra savitikslių: nukentėjusiojo interesų išskyrimu siekiama padėti pagrindą geresniam jų užtikrinimui. Todėl šis straipsnis aktualus tiek mokslinė prasmė nukentėjusiojo interesų išgryninimo baudžiamajame procese aspektu, tiek praktine prasme siekiant užtikrinti efektyvią jų gynybą.

Nukentėjusiojo interesų baudžiamajame procese tema daugiausia nagrinėjama nukentėjusiojo teisių analizės kontekste. Nukentėjusiojo vaidmens baudžiamajame procese tyrimai užsienio šalių mokslinėje literatūroje apima ir detalių nukentėjusiojo teisių ir poreikių nagrinėjimą². Nemažai dėmesio nukentėjusiojo procesinei figūrai skiriama ir Lietuvos mokslininkų darbuose. Nukentėjusiojo teisinė padėtis detalizuojama S. Juzukonio disertaciniame tyrime³, nukentėjusiojo teisių apsaugos tema nagrinėjama P. Ancelio, R. Uscilos⁴ moksliniuose tyrimuose. Įvairiais aspektais savo darbuose nukentėjusiojo interesus yra nagrinėję R. Ažubalytė, A. Baranskaitė, R. Jurka⁵, tačiau iki šiol nebuvo atskiro tyrimo, skirto nukentėjusiojo suinteresuotumui baudžiamajame procese, kuris yra nukentėjusiojo procesinės veiklos pamatas ir savo teisių įgyvendinimo motyvas.

Rašant šį straipsnį dokumentų analizės metodu buvo tirti pagrindiniai informacijos šaltiniai – Lietuvos ir užsienio mokslininkų atlikti nukentėjusiojo teisinės padėties tyrimai, tarptautiniai dokumentai dėl nukentėjusiojo teisinės padėties baudžiamosiose

- 1 1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajame teisėje ir procese. Jurka, R.; Melničenko, S.; Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 45–51.
- 2 Nukentėjusiojo vaidmenį baudžiamajame procese nagrinėjo užsienio mokslininkai D. E. Belooof, E. Erez, M. Joutsen, H. Jung, M. Heger, T. Hörnle, A. Karmen, B. Spalek, B. Schünemann, L. Sebba. Šiais ir kitais autoriais bus remiamasi šiame straipsnyje ir nuorodos į konkrečius šaltinius pateikiamos atitinkamai tekste.
- 3 Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
- 4 Ancelis, P. Nukentėjusiojo teisinė padėtis pasikeitus baudžiamiesiems įstatymams. *Jurisprudencija*. 2003, 49(41): 97–104; Ancelis, P.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2002, 35(27): 99–107; Ancelis, P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę. *Jurisprudencija*. 2000, 15(7): 15–160; Uscila, R. *Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio interakcija: viktimologinis aspektas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
- 5 Ažubalytė, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*. 2010, 4(122): 221–244; Ažubalytė, R. Nukentėjusiojo teisėtų interesų ir teisių realizavimas baigiant ikiteisminį tyrimą. *Jurisprudencija*. 2005, 70(62): 119–125; Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamajame teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007; Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.

bylose, kita norminė medžiaga. Sisteminės analizės metodas paskatino vystyti sisteminių tarpdisciplininių požiūrį į nukentėjusiojo poreikius ir interesus platesniame socialiniame teisiniame kontekste, atsižvelgiant į sociologinius ir psichologinius nukentėjusiojo intereso aspektus. Loginiu analitiniu metodu buvo siekiama suformuoti baigtinę nukentėjusiojo interesų sistemą, apibendrinant ir išgryninant atskiruose moksliniuose šaltiniuose tam tikru aspektu įvardintus nukentėjusiojo poreikius ir įstatymiškai įtvirtintas nukentėjusiojo teises. Lingvistinis metodas buvo pasitelktas atskleidžiant kai kurių sąvokų reikšmę.

Nukentėjusiojo procesinės figūros svarba suponuoja ypatingą poreikį atsižvelgti į jo teisėtus interesus ir lūkesčius. Straipsnyje nagrinėjami nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese, analizuojamas atskirų interesų turinys tiek teisiniu, tiek sociologiniu ir psichologiniu aspektu, pateikiama nukentėjusiojo interesų klasifikacija. Taip pat šiame straipsnyje apžvelgiami baudžiamąjo proceso teoriniai modeliai, inkorporuojantys nukentėjusiojo dalyvavimo sampratą ir atskleidžiantys jo vaidmenį procese. Dėl ribotos straipsnio apimties šiame darbe nebus nagrinėjami nukentėjusiojo interesų užtikrinimo būdai.

1. Nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese

Nukentėjusio asmens ir valstybės požiūris į nusikalstamą veiką ir kaip į ją turi būti reaguojama skiriasi. Nukentėjusiam asmeniui nusikalstama veika yra asmeninis reikalas, reikalaujantis patirtos materialinės ir emocinės žalos atlyginimo. Valstybei – tai baudžiamosios teisės pažeidimas, reikalaujantis nuoseklaus, prognozuojamo ir teisingo atsako pagal įstatymą⁶. N. Christie suformulavo konfliktų nuosavybės teoriją (angl. *conflicts as property*), pagal kurią konfliktus tarp nukentėjusio asmens ir kaltininko pasisavino valstybė (profesionalūs teisininkai ir teisėsaugos institucijos), siekdama savo piliečių interesais sumažinti konfliktus ir apsaugoti nukentėjusiuosius nuo materialinių ir emocinių antrinės viktimizacijos pasekmių. Tačiau kartu imtas ignoruoti nukentėjusysis savo paties byloje, paneigiami jo interesai⁷.

Baudžiamąjo proceso teisingumo vykdymo funkcija negalėtų būti įgyvendinama, jeigu nebūtų atsižvelgiama į nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų interesus. Tai reiškia, kad nukentėjusiojo vaidmuo procese yra reikšmingesnis nei vien tik kaip subjekto, kurio pranešimas apie nusikalstamą veiką ir parodymai įgalina prokurorą palaikyti kaltinimą. Jis turi būti laikomas nukentėjusia šalimi, asmenybe su savo teisėmis, į kurias turi būti struktūriškai atsižvelgiama visose ikiteisminio tyrimo ir teismo proceso stadijose⁸.

6 Joutsen, M. Victim Participation in Proceedings and Sentencing in Europe. *International Review of Victimology*. 1994, 3: 57–67.

7 Christie, N. Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*. 1977, 17(1): 7.

8 Groenhuijsen, M. Conflicts of Victims' Interests and Offenders' Rights in the Criminal Justice System: a European Perspective. *Australian Institute of Criminology* [interaktyvus]. p. 163 [žiūrėta 2011-11-16]. <http://www.aic.gov.au/en/publications/previous%20series/proceedings/1-27/~/_media/publications/proceedings/27/groenhuijsen.ashx>.

Istoriškai nukentėjusysis ir kaltintojas buvo identiškos sąvokos. Tačiau baudžiamąjo proceso vystymasis vyko oficialaus kaltinimo pozicijų stiprinimo kryptimi, o nukentėjusiojo vaidmuo sumažėjo iki liudytojo. Nukentėjusiojo vaidmens paradoksas yra tas, kad jis kartu yra ir reikalingas procese, ir nevertinamas⁹. Nukentėjusysis geriausiu atveju matomas kaip „užmirštas žmogus“¹⁰ sistemoje ir blogiausiu atveju tampa du kartus viktimizuojamas, antrąjį kartą – tos pačios sistemos, į kurią jis kreipėsi siekdamas teisingumo¹¹. XX a. aštuntajame dešimtmetyje nukentėjusiojo vaidmens siaurinimo tendencija pasuko priešinga linkme¹². Nukentėjusiojo teisinio statuso stiprinimas, jo teisių apimties išplėtimas, interesų – ypač žalos atlyginimo – užtikrinimas tarptautiniuose dokumentuose¹³ bei valstybių baudžiamąjo proceso įstatymuose, nukentėjusiųjų teisių gynimo organizacijų kūrimasis¹⁴ liudija apie nukentėjusiojo vaidmens svarbą baudžiamajame procese. Sutariama, kad nukentėjusiojo interesų pripažinimas nekelia grėsmės nei viešajam baudžiamąjo proceso pobūdžiui, nei kaltininko teisėms, kyšančioms iš sąžiningo proceso sampratos. Šiuolaikinis baudžiamasis procesas reformuojamas nukentėjusiojo teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo kryptimi: nukentėjusysis turi teisę į teisingą (sąžiningą) ir pagarbų elgesį su juo ir teisę į žalos atlyginimą ar nuostolių, atsiradusių dėl nusikalstamos veikos padarymo, restituciją¹⁵.

2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinio sprendimo dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2 straipsnio 1 dalyje įpareigojama užtikrinti, kad nukentėjusiesiems priklausytų realus ir prideramas vaidmuo valstybės baudžiamosios teisės sistemoje¹⁶. Paanalizuokime, koks yra nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese.

Pirmiausia, šis vaidmuo skiriasi priklausomai nuo baudžiamąjo proceso modelio. Daugelis mokslininkų kaip standartu remiasi prof. H. Pakerio nusikaltimų kontrolės (angl. *crime control*) ir tinkamo proceso (angl. *due process*) modeliais. Nusikaltimų kontrolės modelyje esmine vertybe laikoma efektyvi nusikalstamumo kontrolė (prevencija). Pagal sąžiningo proceso modelį pripažįstama kaltinamojo viršenybė ir su tuo

9 Strang, H. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press, 2006, p. 11.

10 Erez, E. Victim Impact Statements. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice* [interaktyvus]. Canberra: Australian Institute of Criminology, 1991, 3 [žiūrėta 2011-11-23]. <<http://aic.gov.au/documents/D/7/C/%7BD7C35340-B6A7-45AF-96F3-7B497D7A3692%7Dt133.pdf>>.

11 Cassell, P. G. Recognizing Victims in the Federal Rules of Criminal Procedure: Proposed Amendments in Light of the Crime Victims' Rights Act. *Brigham Young University Law Review*. 2005: 841.

12 Vokietijoje 1986 m. priimtas Nusikaltimo aukų apsaugos įstatymas (vok. *Opferschutzgesetz*), priimti tarptautiniai dokumentai dėl nukentėjusiojo teisinės padėties baudžiamajame procese.

13 1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamąjoje teisėje ir procese. Jurka, R.; Melničenko, S.; Randakevičienė, I., *supra* note 1, p. 45–51; 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2001/220/TVR [2001] OL L 82/32 2; United Nations General Assembly Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power of 29 November 1985 A/RES/40/34 *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.

14 Lietuvoje įkurta Nusikaltimo aukų rėmimo asociacija (NARA).

15 Groenhuijsen, M., *supra* note 8, p. 163.

16 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2001/220/TVR [2001] OL L 82/32 2.

susijusi valstybinės valdžios ribojimo koncepcija¹⁷. H. Pakerio baudžiamojo proceso modeliai suformuluoti kitų kriterijų pagrindu ir atspindi santykį tarp valstybės iš vienos pusės ir kaltinamojo iš kitos pusės¹⁸. Siekiant nurodyti nukentėjusiojo vaidmenį baudžiamojo proceso *dramatis personae*, buvo sukurti baudžiamojo proceso modeliai, inkorporuojantys nukentėjusiojo dalyvavimo sampratą ir jo vaidmenį procese. L. Sebba suformulavo „atpildo priešininkui“ modelį (angl. *adversary – retribution model*), kuriame valstybė atsitraukia nuo nukentėjusiojo ir kaltininko konfrontacijos, ir „socialinės apsaugos – globos“ modelį (angl. *social defense – welfare model*), kuris iš esmės atspindi nukentėjusiojo eliminavimą iš dalyvavimo baudžiamajame procese¹⁹. Socialinės apsaugos - gerovės modelyje valstybė pakeičia nukentėjusįjį ir vietoj jo įgyvendina baudžiamojo persekiojimo funkciją, o vietoj kaltininko įvykdo pareigą kompensuoti nukentėjusiajam žalą.

Nukentėjusiojo dalyvavimo baudžiamajame procese įtvirtinimas įstatymu įnešė pokyčių baudžiamojo proceso mokslo vyraujančioje paradigmoje. Baudžiamojo proceso nauji ideologiniai modeliai grindžiami ne vien tik valstybės ir kaltininko santykiu, o atsižvelgiama ir į nukentėjusiojo vaidmenį baudžiamajame procese. D. E. Beloof siūlo ne pakeisti Pakerio modelius, o papildyti juos trečiu – nukentėjusiojo dalyvavimo modeliu (angl. *victim participation model*)²⁰, atspindinčiu conceptualios nukentėjusiojo vaidmens teorijos įtaką. K. Roach, vadovaudamasis nukentėjusiojo teisių kriterijumi, šalia dviejų Pakerio baudžiamojo proceso modelių, skiria dar du baudžiamojo proceso modelius: baudžiamasis nukentėjusiojo teisių modelis (angl. *punitive model of victims' rights*), kuriame remiamasi nubaudimu ir baudžiamosiomis sankcijomis, ir nesusięsus su

17 Paker, H. L. *The Limits of the Criminal Sanction*. Stanford: Stanford University Press, 1968, p. 158–165.

18 Egzistuoja ir kiti baudžiamojo proceso modeliai, kurie konstruojami valstybės (visuomenės) ir nusikaltusio asmens santykių pagrindu. Karl Llewellyn išskyrė du priešingus baudžiamojo proceso modelius: „tėvišką“ (angl. *parental*) ir „rankos ilgio“ (angl. *arm's length*). „Tėviškojo“ modelio pagrindas yra bendrumo jausmas. Kaltinamasis laikomas visuomenės integralia dalimi, komandos nariu. Bet kokios veiklos, nukreiptos į kaltinamąjį, tikslas yra reintegruoti jį į bendruomenę per jo atgailą ir atvirą prisipažinimą. Taigi bausmė, jeigu tokia taikoma, nelaikoma tiesiog sulaikymo nuo nusikaltimo priemone ar paprastu kerštu, ji tampa auklėjamoju įrankiu. „Rankos ilgio“ modelis yra „tėviškojo“ antipodas. Kaltinamasis laikomas „asmeniu iš šalies“ (angl. *person quite outside*), kuris valstybės institucijas domina tik tuo atveju, jei jos jo atžvilgiu taiko sankcijas. Būdingas pareigūnų nepasitikėjimas, oficialios veiklos kaltininko atžvilgiu tikslas yra siauras. Analogiška J. Benthamo teorija: „šeiminis“ ir „natūralus“ modeliai. Llewellyn, K. *Jurisprudence: Realism in Theory and Practice*. Chicago: University of Chicago Press, 1962, p. 444–50; Bentham, J. *A Treatise on Judicial Evidence*. Baldwin, Cradock and Joy Paternoster-Row: London, 1825, p. 5–8.

John Griffiths sukūrė du priešingus baudžiamojo proceso ideologinius modelius: „šeimos“ ir „kovos“, kurie beveik identiški K. Llewelyn modeliams. „Kovos“ modelis grindžiamas idėja, kad baudžiamojo proceso sfereje egzistuoja nesutaikomas konfliktas tarp individo ir valstybės, o „šeimos“ modelis pagrįstas sutaikomų (suderinamų) interesų egzistavimu. Griffiths, J. Ideology in Criminal Procedure or A Third “Model” of the Criminal Process. *Yale Law Review*. 1970, 79(3): 359.

19 „Atpildo priešininkui“ modelis egzistavo ankstyvojoje Anglijos ir Amerikos bendrojoje teisėje, kai nusikaltimo auka pati persekiavo nusikaltusį asmenį privataus kaltinimo tvarka, o valstybė suteikė nukentėjusiajam priemones pačiam pasiekti norimus tikslus. Sebba, L. The Victim's Role in the Penal Process: A Theoretical Orientation. *American Journal of Comparative Law*. 1982, 30: 231–232.

20 Beloof, D. E. The Third Model of Criminal Process: The Victim Participation Model. *Utah Law Review*. 1999: 289.

nubaudimu nukentėjusiojo teisių modelis (angl. *non-punitive model of victims' rights*), kuriame pabrėžiama nusikaltimų prevencija ir atkuriamasis teisingumas²¹.

Istatymų leidyboje asmens, nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos, vaidmuo yra prilygintinas socialinės žalos subjekto vaidmeniui.²² Filosofine prasme, Švietimo periodas perkėlė baudžiamąjį proceso akcentą nuo nukentėjusiojo privačių interesų atstovavimo į svarbesnių visuomenės interesų patenkinimą, kaip sulaikymo nuo nusikalstamų veikų, rehabilitacijos ir atpildo (retribucijos)²³. Vokietijoje ši koncepcija buvo plėtojama toliau ir suformuluota kaip bendro gėrio (vok. *Rechtsgut*) idėja: bendro gėrio pažeidimas padaro socialinę žalą²⁴. Baudžiamąjį proceso tikslas yra ginti viešąjį interesą taikant baudžiamąją teisę, kartu apginant ir individo interesus. Nusikalstama veika kėsinama ir į individą, ir į kolektyvinį bendrą gėrį, todėl apsaugant bendrą gėrį saugomas individas ir *vice versa*. Nusikalstama veika nėra vien tik pasipriešinimas teisinei tvarkai ar abstraktaus teisinio gėrio pažeidimas, tačiau pirmiausia suprantama kaip konkretaus žmogaus teisių pažeidimas. Jei nukentėjusysis suvokiamas kaip asmuo (vok. *Person*), o ne tik kaip teisinio gėrio turėtojas (vok. *Rechtsgutsobjekt*), akivaizdu, kad būtina atsižvelgti ir į aukos poreikius reaguoti į nusikalstamą veiką²⁵.

Nors šiuo metu dominuoja retributyvinio teisingumo modelis, nukreiptas vien į nusikaltėlio nubaudimą, vis aktualesnė tampa atkuriamąjį teisingumą idėja²⁶. Manoma, kad atkuriamasis teisingumas yra palankesnis ir nusikaltimo aukai, kadangi skatina atlyginti jai padarytą žalą bei suteikti paramą²⁷, ir nusikaltusiam asmeniui, kadangi verčia jį geriau suvokti aukai padarytą žalą ir taip skatina jį pasitaisyti, leidžia vėl integruotis į visuomenę. Tokiu būdu veiksmingiau atkuriami nusikaltimo pažeisti visuomeniniai santykiai, o tai yra palankiau visuomenei²⁸.

-
- 21 Roach, K. Four Models of the Criminal Process. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1999, 89(2): 699–713.
- 22 Socialinės žalos koncepcija buvo išvystyta Švietimo laikotarpiu ir iki dabar naudojama anglosaksų teisinės sistemos terminologijoje.
- 23 Tobolowsky, P. M. Victim Participation in the Criminal Justice Process: Fifteen Years After the President's Task Force on Victims of Crime. *New England Journal on Criminal and Civil Confinement*. 1999, 25: 25–26.
- 24 Schünemann, B. The Role of the Victim Within the Criminal Justice System: A Three-Tiered Concept. *Buffalo Criminal Law Review*. 1999, 3(33): 36.
- 25 Weigend, T. „Die Strafe fuer das Opfer?“ – Zur Renaissance des Genuegtungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 41.
- 26 Vokietijos mokslininkai išvystė aukos ir nusikaltėlio mediacijos modelius, kurie turėtų pakeisti bausmę ir tradicinį baudžiamąjį procesą. Mediacijos tema plačiai nagrinėjama tiek Lietuvos, tiek užsienio mokslininkų darbuose. Plačiau: Baranskaitė, A., *supra* note 5. Uscila, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.nplc.lt/sena/lit/lit46.pdf>>; Schünemann, B., *supra* note 24, p. 45–46; *Mediation in Penal Matters: Recommendation No. R (99) 19 and Explanatory Memorandum*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000.
- 27 Ancelis, P. Nukentėjusiųjų asmenų interesų apsaugos prielaidos Lietuvoje ir kitose valstybėse. *Tarptautinio seminario „Ikiteisminio proceso subjektų kompetencijos įtaka užtikrinant nukentėjusiųjų asmenų interesus“*, vykusio 2010 m. vasario 25 d. Mykolo Romerio universitete, Vilniuje, medžiaga. Kaunas: MRU VSF, 2010, p. 22 (skaidrės).
- 28 Reches, R. Psichologinio pasipriešinimo atkuriamajam teisingumui problema. *Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras. 2010, 2(6): 360.

Nukentėjusiojo vaidmens svarba baudžiamajame procese neabejotina. Šiam vaidmeniui įgyvendinti nukentėjusiajam suteikiamos procesinės teisės. Tačiau realų pasinaudojimą šiomis teisėmis, aktyvų nukentėjusiojo vaidmens įgyvendinimą, aktyvią procesinę veiklą ir dalyvavimą procese nulemia nukentėjusiojo interesas. Nukentėjusiojo interesas yra suponuotas to, kad nusikalstama veika asmeniškai ir tiesiogiai paveikia nukentėjusį²⁹. Taigi toliau ir panagrinėsime, kokie nukentėjusiojo interesai yra procesiškai reikšmingi ir teisiškai pripažįstami, kokia jų kilmė ir reikšmė nukentėjusiojo kaip proceso dalyvio statusui ir jo procesinei veiklai.

2. Nukentėjusiojo interesai

Mokslinėje literatūroje aptinkama įvairių nuomonių dėl nukentėjusiojo intereso turinio, tačiau visi autoriai pripažįsta, kad nukentėjusysis yra suinteresuotas proceso dalyvis. Nukentėjusiojo suinteresuotumas nekelia abejonių, tačiau vienos nuomonės dėl to, kas sudaro nukentėjusiojo interesą – nėra.

Apibendrinami atliktus mokslinius tyrimus ir neišskirdami individualių kiekvieno atvejo ypatumų, nukentėjusiojo interesus galime suskirstyti į procesinius ir materialius. Pagal teisinio intereso dėl bylos išsprendimo pobūdį, nukentėjusysis priskirtinas asmenims, turintiems asmeninį (subjektyvų) interesą, kurį sudaro tiek materialus teisinis, tiek procesinis interesas³⁰. Nukentėjusiojo procesinis interesas yra materialinio intereso įgyvendinimo priemonė baudžiamajame procese, kuris šiuo atveju suprantamas kaip socialinių konfliktų sprendimo procesas. Nukentėjusiojo procesinė veikla visada yra susijusi su materialaus intereso įgyvendinimu, kuris yra nukentėjusiojo procesinio suinteresuotumo galutinis tikslas ir siekis. Be to, materialinis interesas atsiranda anksčiau nei procesinis, kai nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo pajaučia jo atžvilgiu įvykdytos nusikalstamos veikos padarinius. Materialaus intereso atsiradimas skatina nukentėjusiojo interesą įgyti procesinį nukentėjusiojo statusą ir motyvuoja jį procesinei veiklai. Procesinis interesas yra siejamas su nukentėjusiojo procesiniu statusu, kurio atsiradimas siejamas su formalių reikalavimų įvykdymu. Nukentėjusiojo interesai yra glaudžiai tarpusavyje susiję, skirtinguose proceso etapuose gali dominuoti skirtingi poreikiai, pakeisdami vienas kitą. Vienas kuris nors materialinis interesas gali dominuoti priklausomai nuo paties nukentėjusiojo asmenybės ir poreikių, nuo nusikalstamos veikos pavojingumo ir pobūdžio, nuo sukeltų padarinių sunkumo ir kitų subjektyvių ir objektyvių galimybių.

29 Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd: Volgogrado valstybinis universitetas, 2005, p. 43.

30 Priešingai nei valstybinio intereso turinys, kuris apima vien tik procesinį suinteresuotumą. Lukjanova, E. G. *Teorija processualnogo prava* [Theory of Procedural Law]. Moskva: Norma, 2003, p. 214.

2.1. Materialiniai interesai

Materialiniai teisiniai interesai – tai socialiniai poreikiai, saugomi įstatymų, nesuteikiant jų turėtojams subjektinių materialinių teisių, o suteikiant teisę jiems kreiptis teisminės ir kitokios teisinės pagalbos³¹.

Vokietijos baudžiamąjo proceso doktrinoje dominuoja nuomonė, kad nusikalstamas kėsinimasis gali lemti dvejopo pobūdžio nukentėjusiojo interesų pasireiškimą: moralinio pasitenkinimo ir restitucijos³². Vieniems nukentėjusiesiems svarbiausias yra materialinės restitucijos reikalavimas, kas civilinės deliktinės teisės reguliavimo sferoje suprantama kaip žalos atlyginimo reikalavimas, turintis baudžiamąjį elementą. Kitiems svarbiausia emociniai poreikiai, pasireiškiantys atitinkama nukentėjusiojo baudžiamąja reakcija į pažeidimą padariusįjį ir kuriuos galima apibūdinti kaip norą siekti moralinio pasitenkinimo³³. Visiškas nukentėjusiojo materialinių interesų atirbojimas yra neįmanomas, kadangi moralinį pasitenkinimą teikia ir žalos atlyginimas, o teisingumo įvykdymas paskiriant bausmę tam tikra prasme atkuria socialinių santykių pusiausvyrą.

Šiame straipsnyje materialiniai nukentėjusiojo interesai santykinai suskirstyti į dvi grupes. Satisfakcija suprantama kaip moralinis nukentėjusiojo pasitenkinimas procesu ir sprendimu jo byloje. Restituciniams nukentėjusiojo interesams priskirti poreikiai atkurti teisinę padėtį, pažeistą jo atžvilgiu padaryta nusikalstama veika. Kadangi nusikalstamos veikos padariniai kyla ne tik materialinėje, bet ir emocinėje plotmėje, restitucija³⁴ šiame straipsnyje bus suprantama ne tik kaip nukentėjusiojo materialinės padėties atkūrimas, bet kaip *status quo* atkūrimas visose nukentėjusiojo interesų srityse, kurias pažeidžia nusikalstama veika.

2.1.1. Moralinio pasitenkinimo interesas (satisfakcija)

Nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo turi moralinio pasitenkinimo (satisfakcijos, vok. *Genugtuung*) siekį, kuris kokybiniu ir kiekybiniu požiūriu kiekvienam visuomenės nariui individualus ir yra būdingas jo kaip nusikaltimo aukos vaidmeniui³⁵. Šie nukentėjusiojo interesai mokslinėje literatūroje dažnai ignoruojami. Apskritai visi kiti nukentėjusiojo poreikiai, nesusiję su žalos atlyginimu, vertinami kaip iracionalūs poreikiai. Sutinkama, kad atsilyginimo ir keršto poreikio egzistavimas neturėtų būti visiškai paneigiamas, kadangi patenkinant keršto poreikį neutralizuojamas nekontroliuojamo savavališko teisingumo vykdymo pavojus³⁶. Valstybinės teisėtumo užtikrini-

31 Jurka, R., *supra* note 5, p. 125.

32 Schulz, J. *Beiträge zur Nebenklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982, p. 23.

33 Weigend, T., *supra* note 25, p. 41.

34 Restitucija [lot. *restitutio* – at(s)statymas, grąžinimas], ankstesnės būklės grąžinimas, atgavimas. *Tarptautinių žodžių žodynas* [interaktyvus]. Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985 [žiūrėta 2011-11-21]. <www.tzz.lt>.

35 Schulz, J., *supra* note 32, p. 23.

36 Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*, 2006, 19: 953; Karmen, A. *Crime Victims: an Introduction to Victimology*. 5-oji laida. Belmont: Thomson/ Wadsworth, 2004, p. 151.

mo sistemos sėkmė kelia abejonių, kai racionalaus konfliktų sprendimo mechanizmas remiasi emocijomis pagrįstomis teisinės gynybos priemonėmis³⁷.

Moralinis pasitenkinimas prilyginamas emocijų sukeltam keršto troškimui, siekiui sukelti kaltininkui skausmą ir kančias, kuriomis galėtų mėgautis jo auka kaip atpildu už jam pačiam padarytą skriaudą. Šiuolaikinis, valstybės kontroliuojamas baudžiamasis procesas pakeitė nevaldomai destruktivią ir potencialiai visuomenės santarvei žalingą nukentėjusio asmens teisę pačiam pagal savo atlygio poreikio apimtį nubausti kaltininką. Tik atskirta nuo nukentėjusio asmens ir jo asmeninių norų, iki tam tikro laipsnio nuasmeninta ir ta prasme „gryna“ bausmė kaip reakcija į normų pažeidimą vertintina kaip socialiai priimtina³⁸. Ši samprata yra neteisinga nukentėjusio asmens atžvilgiu, kadangi jo siekis, kad nusikalstama veika neliktų be oficialios reakcijos, nepripažįstamas teisėtu³⁹.

Negatyvus atsilyginimo už padarytą neteisybę poreikio vertinimas atstovauja konfliktų sprendimo kultūrai, kurioje siekiama supratimo ir susitaikymo. Tačiau pykčio jausmas savo skriaudikui yra žmogiškas. Suvokus individualų norą atsikeršyti kaip psichologinį reiškinį, išlieka klausimas, kaip tokią reakciją vertinti. Individualus keršto troškimas laikomas normalia, netgi būtina ir psichologiškai naudinga emocine reakcija⁴⁰.

Diskutuotinas klausimas, ar aukos moralinis pasitenkinimas yra tik kaip papildoma kitų motyvų nulemtos valstybinės bausmės pasekmė, ar nukentėjusysis turi subjektyvią teisę, kad jam valstybė pasiūlytų nematerialų atlygį, kompensaciją už viktimizaciją nubausdama kaltininką⁴¹. Pagal bausmės kaip atlygio teoriją, yra sąžininga ir teisinga priversti kaltininką kentėti proporcingai kančioms, kurias jis sukėlė kitiems⁴². Manytina, kad veiką ir kaltę atitinkančios bausmės sukelti nepatogumai kaltininkui yra skirti ne tik tam, kad kaltininkas pajautų moralinės ir teisinės tvarkos jėgą, bet tuo pačiu metu bausme siekiama kompensuoti nukentėjusiajam jo patirtą skriaudą, suteikiant jam moralinį pasitenkinimą⁴³.

Bausmės paskyrimo apkaltinamuoju nuosprendžiu prasmė siejama su simboliniu nepritarimu kaltininko elgesiui. Tuo kaltininko nuteisimas baudžiamajame procese apima socialinį-etinį jo padarytos veikos vertinimą⁴⁴. Nuosprendis kaip neleistino nukentėjusiojo teisių pažeidimo pasekmė išreiškia ne tik neigiamą požiūrį „nukentėjusiojo vardu“; bausmė kaip pakenkimas už padarytą neteisybę, skiriama valstybės vardu, ir tai suponuoja, kad šiam negatyviam vertinimui pritaria ir visuomenė⁴⁵.

37 Jung, H. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *Juristische Rundschau*, 1984, 8: 309.

38 Weigend, T., *supra* note 25, p. 43.

39 *Ibid.*

40 Hörnle, T., *supra* note 36, p. 954, Karmen, A., *supra* note 37, p. 152.

41 Weigend, T., *supra* note 25, p. 44.

42 Karmen, A., *supra* note 36, p. 152.

43 Schafer, S. Restitution to Victims of Crime - An Old Correctional Aim Modernized. *Minnesota Law Review*. 1965, 50: 244.

44 Weigend, T., *supra* note 25, p. 44.

45 Heger, M. Die Rolle des Opfers im Strafverfahren. *Juristische Arbeitsblätter*. 2007, 4: 244.

Tačiau kriminalinė bausmė neturi būti instrumentas, nukreiptas išimtinai į nusikalstamą veiką padariusius asmenis. Atitinkamai pripažįstamas bausmės santykis su kitais asmenimis, kurie taip pat yra socialinių santykių dalyviai. Iš to aiškėja, kad bausmę sudaro ir komunikatyvinis elementas – nuosprendis, t. y. pasmerkimas, kurio adresatas šalia kaltininko ir visuomenės yra ir nukentėjusysis⁴⁶. Turi būti rasta pusiausvyra tarp asmens ir visuomenės interesų: nukentėjusiojo noras atkeršyti ar atleisti, jo subjektyvūs emociniai poreikiai neturėtų būti vienintelė kaltininko nuteisimo sąlyga⁴⁷.

Literatūroje reiškiami nuomonė, kad kaltininko nubaudimas svarbus dvasinės nukentėjusiojo pusiausvyros atkūrimui⁴⁸. Nukentėjusiajam yra svarbus viešas pripažinimas, kad jam buvo padaryta neteisybė (vok. *Unrecht*) ir kad jo atžvilgiu padarytas nusikaltimas nebūtų aiškinamas kaip jo paties nesėkmė. Adaptacija po padarytos nusikalstamos veikos palengvinama, kai nukentėjusiajam patvirtinama, kad ta neteisybė neturėjo įvykti. Nukentėjęs asmuo būna linkęs dėl įvykio priekaištauti sau, todėl viešas nusikalstamos veikos pripažinimas yra jam svarbus užtikrinant teisingą savęs vertinimą ir savigarbą.

Kita reikšmė, kurią teismo nuosprendis turi nukentėjusiajam, yra atjautos ir solidarumo išraiška. Nuosprendžiu turi būti ne tik pasmerkiamas kaltininkas, tačiau taip pat pripažįstama, kad nukentėjusysis patyrė žalą, ir su juo solidarizuojamasi⁴⁹. Bausmė skirta ir išreikšti, kad nukentėjusiajam buvo padaryta skriauda; tokiu būdu patenkinamas teisingumo jausmas ir patvirtinama, kad jo pažeistos teisės yra saugomos įstatymu⁵⁰, taip pat simboliškai užtikrinama, kad ateityje tai daugiau neįvyks⁵¹. Kaltininkui įstatymiškai padaromas blogis (kaip atsakomoji reakcija į jo padarytą blogį), kuris pasireiškia pinigine suma, apribojimais, laisvės netekimu ir pan.

Moralinį pasitenkinimą nukentėjusiajam gali teikti ne vien tik apkaltinamasis nuosprendis, tačiau ir kitoks jo bylos išsprendimas. Kai valstybė atskirais įstatyme numatytais atvejais⁵² leidžia nukentėjusiajam pasijusti situacijos „šeimininku“, kurio nuomonės baudžiamosios bylos procese paisoma ir nuo kurio sprendimo priklauso kaltininko nubaudimas ar pasigailėjimas, tai leidžia nukentėjusiajam save vertinti kaip itin reikšmingą procesinę figūrą ir pajusti tam tikrą psichologinį pasitenkinimą⁵³.

2.1.2. Restitucija

Restitucijos koncepcija siekia laikus, kai nebuvo aiškaus skirtumo tarp baudžiamųjų sankcijų ir civilinių teisės gynimo priemonių. Vienintelė restitucinė bausmė buvo piniginė sankcija, kurią kaltininkas turėjo sumokėti nukentėjusiajam. Valstybei perėmus

46 Nukentėjusiojo interesas, kad būtų nuteistas kaltininkas, pripažįstamas ir kaip jo atitinkama teisė.

47 Henham, R.; Mannozi, G. Victim Participation and Sentencing in England and Italy: A Legal and Policy Analysis. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2003, 11/3: 286.

48 Hörnle, T., *supra* note 36, p. 955.

49 *Ibid.*

50 Weigend, T., *supra* note 25, p. 57.

51 Holz, W. *Justizgewähranspruch des Verbrechensopfers*. Berlin: Duncker & Humblot, 2007, p. 134.

52 Pavyzdžiui, nutraukiant ikiteisminį tyrimą kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius.

53 Baranskaitė, A., *supra* note 5, p. 55.

į savo kompetenciją baudmės skyrimą, bauda buvo skiriama kaip baudmė ir mokama už jos teisės ir autoriteto pažeidimą valstybei, o ne nukentėjusiajam⁵⁴. Nukentėjusiojo teisę į žalos atlyginimą atskyrus nuo baudžiamosios teisės ir jai tapus civilinės teisės dalyku, turtinės žalos padarymu pažeista teisinė tvarka buvo atkuriamą atlyginant nukentėjusiajam nusikaltimu padarytus materialinius nuostolius. Kiti nusikaltimo padariniai atlyginami bausme kaltininkui, kuri sukuria nukentėjusiajam emocinę satisfakciją⁵⁵.

Restitucijos siekio nulemti interesai pirmiausia yra iš nusikalstamos veikos kylantys turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo ir materialinių vertybių grąžinimo (žalos pašalinimo) interesai. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracijos dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms⁵⁶ 8 straipsnyje aiškinamas restitucijos sąvokos turinys⁵⁷: restitucija turėtų apimti nuosavybės grąžinimą arba mokėjimą už patirtą žalą ar nuostolius, patirtų dėl viktimizacijos išlaidų atlyginimą, paslaugų teikimą ir teisių atkūrimą. Kai kurie autoriai restituciją apibūdina kaip nukentėjusiojo materialinės padėties atkūrimą, baudžiamojo proceso nustatyta tvarka grąžinant jam daiktus arba jų piniginę vertę⁵⁸.

Nusikaltimu padarytos žalos atlyginimas yra akivaizdžiausias nukentėjusiojo interesus ir jo patenkinimas yra labiausiai apčiuopiamas ir objektyviai įvertinamas⁵⁹. Nuo nusikalstamų veikų nukentėję asmenys daugeliu atvejų visų pirma yra suinteresuoti patirtos žalos realiu ir greitu atlyginimu⁶⁰. Nukentėjusiojo interesus gauti žalos atlyginimą užtikrinamas konstitucinėje jurisprudencijoje⁶¹ ir tarptautiniu lygmeniu⁶², numatant jo

54 Spalek, B. *Crime Victims: Theory, Policy and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, p. 15; Goldstein, A. S. Defining the Role of the Victim in Criminal Prosecution. *Mississippi Law Journal*. 1982, 52: 530; Klerman, D. Settlement and the Decline of Private Prosecution in Thirteenth-Century England. *Law and History Review*. 2001, 19(1): 5.

55 Abu būdai patenkina viešosios tvarkos interesą, kadangi teisiųjų priemonių prieinamumas (tiek civilinių, tiek baudžiamųjų), sumažina savavaldžiavimo ir asmeninės agresijos pasireiškimo tikimybę.

56 United Nations General Assembly Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power of 29 November 1985 A/RES/40/34 *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.

57 A. Rudzinskas kritikuoja tokią restitucijos plečiamąją sampratą ir jos sukuriama prielaidą restituciją tapatinti su žalos atlyginimu baudžiamajame procese. Rudzinskas, A. *Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 79.

58 *Ibid.*, p. 81.

59 Goldstein, A. S., *supra* note 54. Nukentėjusiojo teisinį statusą analizavęs S. Juzukonis disertaciniame tyrime daugiausia dėmesio skyrė nukentėjusiojo teisėms ir analizavo nukentėjusiojo teisę į patirtos žalos atlyginimą. Juzukonis, S., *supra* note 3, p. 106–110.

60 Baranskaitė, A., *supra* note 5, p. 54; Uscila, R., *supra* note 26, p. 4, 6.

61 Pagal Konstituciją asmeniui padarytos žalos atlyginimas turi būti realus ir teisingas. Įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, patyręs žalą, be kita ko, moralinę, negalėtų gauti teisingo žalos atlyginimo. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimas dėl transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo išmokų už neturtinę žalą. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 16-758.

62 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR), 1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajoje teisėje ir procese, JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracija dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms.

teisę gauti žalos atlyginimą iš kaltininko, o nesant tokios galimybės – valstybės pareigą išmokėti nukentėjusiajam piniginę kompensaciją tam tikrais numatytais atvejais⁶³. Reikėtų atskirti restitucijos ir kompensacijos sąvokas⁶⁴. Skirtumas tarp jų yra tas, kad kompensacija yra visuomenės atsakomybės nukentėjusiajam išraiška, o restitucija yra asmeninė, todėl jos tikslas yra ne tik žalos atlyginimas, tačiau ji taip pat turi terapinį poveikį nukentėjusiajam bei reabilitacinį poveikį kaltininkui⁶⁵. Valstybės išmokamos kompensacijos idėja grindžiama Dž. Loko visuomenės sutarties teorija, pagal kurią pilietis turi teisę į apsaugą dėl to, kad sudarė sutartį su visuomene. Negalėdama užtikrinti apsaugos, visuomenė yra moraliai įpareigota kompensuoti nukentėjusiesiems savo nepajėgumą vykdyti sutartį⁶⁶. Tokiu būdu valstybė atlieka socialinės globos funkciją.

Žalos atlyginimo sąvoka apima tiek turtinės žalos, kurią patyrė nukentėjusysis dėl jo atžvilgiu padarytos nusikalstamos veikos, tiek neturtinės žalos atlyginimą. Pažeidus neturtinę vertybę (pavyzdžiui, sveikatą) atsiradusi turtinė žala apima tam tikrus materialinio pobūdžio nuostolius, praradimus. Tokiu atveju neturtinės žalos tiesioginis objektas yra ne nukentėjusiojo ekonominė gerovė, o jo asmeninis ir idealusis pasaulis; neturtinė žala, būdama fizine ar dvasine kančia, neapima jokio turтино elemento⁶⁷. Dvejopa neturtinės žalos prigimtis – kompensacinė ir satisfakcijos – suponuoja, kad žalą padaręs asmuo ne tik atlygintų neturtinius praradimus, bet ir ištaisytų savo neteisėtais veiksmais nukentėjusiajam padarytą skriaudą, padarytų nukentėjusiojo gyvenimą lengvesnį. Sa-

---

Europos Tarybos direktyva dėl kompensacijos nusikaltimų aukoms užtikrina, kad iki 2005 m. liepos 1 d. kiekviena valstybė narė būtų įteisinusi nacionalinę schemą, garantuojančią teisingą ir deramą kompensaciją nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų asmenims. 2004 m. balandžio 29 d. Europos Tarybos direktyva 2004/80/EB dėl kompensacijos nusikaltimų aukoms [2004] OL L 261/15.

- 63 JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracijos dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms 12 str. Kompensaciją valstybės įpareigos išmokėti sunkaus kūno sužalojimo ar fizinės ar psichinės sveikatos sutrikdymo atvejais, kai toks sveikatos sutrikdymas yra sunkaus nusikaltimo pasekmė; ir šeimos nariams, ypačiai išlaikytiniams, nukentėjusiojo mirties ar fizinio ar psichinio neįgalumo atvejais viktimizacijos pasekoje. United Nations General Assembly Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power of 29 November 1985 A/RES/40/34 *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.

Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo 2 str. 5 p. Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimas – smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės ir (ar) neturtinės žalos kompensavimas iš specialiosios Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo programos, kai smurtinį nusikaltimą padaręs asmuo ar už jo veiką atsakingas asmuo neatlygina priteistos žalos ar teismo patvirtintoje sutartyje dėl smurtiniu nusikaltimu padarytos žalos atlyginimo ar pašalinimo nurodytos žalos. 6 p. Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimas avansu – smurtiniais nusikaltimais padarytos turtinės ir (ar) neturtinės žalos kompensavimas iš specialiosios Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo programos, kai nėra teismo sprendimo dėl žalos atlyginimo iš smurtinį nusikaltimą padariusio asmens ar už jo veiką atsakingo asmens. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 137-5387.

- 64 Restitucija suprantama kaip tiesioginiai kaltininko veiksmai, siekiant atkurti nukentėjusiajam buvusią iki nusikaltimo padėtį. Kompensacija yra valstybės mokama pinigine išmoka asmeniui, nukentėjusiam nuo nusikalstamų veiksmų.
- 65 Laster, R. E. *Criminal Restitution: A Survey of Its Past History and an Analysis of Its Present Usefulness*. *University of Richmond Law Review*. 1970, 5: 80.
- 66 Strang, H., *supra* note 9, p. 16.
- 67 Volodko, R. *Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 38.

tisfakcija neturi baudžiamojo poveikio, ja siekiama ne nubausti pažeidėją, o nuraminti nukentėjusį, sumažinti jo neigiamus išgyvenimus, atpirkti pažeidimą, taip pat siekiama kaltininko atgailos⁶⁸. Šiame straipsnyje neturtinės žalos atlyginimas priskiriamas prie nukentėjusiojo restitucijos intereso, kadangi fundamentali tokios turtinės atsakomybės paskirtis – kompensuoti patirtus nuostolius, t. y. vietoje vienos prarastos vertybės pasiūlyti jos ekvivalentą, gražinant nukentėjusį asmenį į padėtį, buvusią iki teisės pažeidimo padarymo⁶⁹.

Tačiau žalos atlyginimo reikalavimas kaip vienintelė reakcija į nusikaltimą gali būti nepakankama. Nukentėjusiojo interesų nederėtų sumenkinti iki intereso gauti tam tikrą pinigų sumą, tokiu būdu pagrindine laikant tik materialią dimensiją. Materialinis žalos atlyginimas, nors yra svarbus, tačiau nepakankamas, kai nusikaltimas pažeidžia prigimtines žmogaus teises ir laisves⁷⁰. Restitucija turėtų būti suprantama plačiau nei vien tik žalos atlyginimas. Ši sąvoka turi ir idėjinį komponentą⁷¹: tai – nukentėjusiojo interesus atkurti iki nusikalstamos veikos jo atžvilgiu padarymo buvusią padėtį.

Šalia turtinės žalos, kurią gali patirti nukentėjusysis dėl nusikaltimo jo atžvilgiu padarymo, egzistuoja psichologinė ir emocinė dimensijos, kurias baudžiamosios justicijos sistema linkusi ignoruoti⁷². Atsiprašymo būtinybės paneigimas yra būdingas dominuojančiai retributyvinio teisingumo paradigmam⁷³. Tačiau sociologiniu ir psichologiniu aspektu gailestis ir atsiprašymas vertinami kaip socialiniai mechanizmai, kurie padeda atkurti santykius ir suvokti savo identitetą⁷⁴. Siekiant sėkmingai išspręsti viktimizacijos padarinius, restitucija reikalinga ir emociniu lygmeniu. Moralinė skriauda kartu yra ir žinia, simbolinis pranešimas, kad tyčine veika kaltininkas siekia įžeisti ir pažeminti nukentėjusį. Žmogaus savigarba yra visuomeninė kategorija ta prasme, kad mes linkę priklausyti nuo kitų nuomonės. Todėl paniekinantis elgesys taip giliai pažeidžia individo savivertę⁷⁵.

68 Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius: Justitia, 2008, p. 60–64.

69 Volodko, R., *supra* note 67, p. 66.

70 Hörnle, T., *supra* note 36, p. 953.

71 Jung, H., *supra* note 37, p. 310.

72 Būtų neteisinga sakyti, kad emocinė dimensija ignoruojama Lietuvos baudžiamojoje teisėje, tačiau dabartiniu reglamentavimu labiau siekiama atsižvelgti į kaltininko asmenybę ir siekį jį pataisyti, kad jis daugiau nenusikalstų, nei į nukentėjusiojo interesą, kad jo būtų atsiprašyta. BK 59 straipsnio 1 dalies 2 punkte numatyta atsakomybę lengvinanti aplinkybė – kaltininko prisipažinimas ir nuoširdus gailestis – leidžia daryti išvadą, kad šiuo atveju apsiribojama asmenine kaltininko atgaila. BK 74 straipsnio 2 dalis numato baismės vykdymo atidėjimo atveju teismo skiriamą įpareigojimą nuteistajam atsiprašyti nukentėjusiojo, tačiau šiuo atveju atsiprašymas nesiejamas su nuoširdžiu gailėsčiu ir gali būti formalus. BK 38 straipsnio 1 dalis numato nukentėjusiojo ir kaltininko realų susitaikymą kaip atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygą, t. y. reikalauja abiejų šalių valinio sprendimo. BK 93 straipsnio 1 dalis atsiprašymą, savo kaltės pripažinimą ir atgailą numato kaip nepilnamečio atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės sąlygas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. VIII-1968.

73 Strang, H., *supra* note 9, p. 20.

74 Bibas, S.; Bierschbach, R. A. Integrating Remorse and Apology into Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 2004, 114: 104.

75 Murphy, J.; Hampton, J. *Forgiveness and Mercy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, p. 25.

Emocinė žala nukentėjusiajam sukuria kaltininko atsiprašymo poreikį⁷⁶. Atsiprašymą sudaro pažeistos taisyklės (normos) legitimumo pripažinimas, kaltės ir atsakomybės už pažeidimą prisiėmimas ir nuoširdžios atgailos už padarytą žalą išreiškimas⁷⁷. Nuoširdus atsiprašymas ir atsiprašymo priėmimas, ypatingai susitaikymo kontekste, turėtų būti *conditio sine qua non* sėkmingam konflikto išsprendimui ir konflikto dalyvių santykių atkūrimui. Kai kurie autoriai išreiškia nuomonę, kad nukentėjusiojo poreikis yra ne tiek pats atsiprašymas, kiek galimybė atleisti kaltininkui ir tuo palengvinti savo pykčio ir kartėlio našta, kuri yra emocinės žalos nepripažinimo rezultatas⁷⁸. Atsiprašymo ir atleidimo procesas suteikia reikalingą nukentėjusiajam galimybę pasiekti katarsio efektą ir suvokti, kad nusikaltimas nebuvo jo kaltė ar nukreiptas asmeniškai į jį⁷⁹.

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikymą⁸⁰ sudaro galimybes pasiekti kompromisą tarp nukentėjusiojo ir kaltininko, kaltininko ir valstybės interesų, t. y. tarp privačių interesų ir tarp viešojo ir privataus interesų⁸¹. Kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymas gali prisidėti prie to, kad nukentėjusysis nugalėtų nusikalstamos veikos sukeltą baimės ir bejėgiškumo jausmą⁸². Baudžiamąja teise siekiama ne tik nubausti kaltininkus, bet ir atkurti nusikalstamomis veikomis pažeistą tvarką, pažeistus interesus, siekti viešųjų ir privačių interesų suderinimo, jų kompromiso⁸³. Teisinės padėties atkūrimo, kas yra restitucija ir lingvistinė prasme, poreikis suponuoja ir realaus susitaikymo, geranoriškų santykių atkūrimo poreikį. Suprantama, tai nėra įmanoma ir realu sunkių, ciniškų nusikaltimų padarymo, recidyvo atvejais, todėl minėtame kontekste analizuojamas susitaikymas įstatymo numatytų sąlygų rėmuose, kai nusikaltusiam asmeniui suteikiamas šansas⁸⁴, o baudžiamojo proceso socialinė funkcija padeda efektyviau pasiekti tikslus nei nubaudo funkcija, kuriai visada turi būti taikomas *ultima ratio* principas.

76 Strang, H., *supra* note 9, p. 20.

77 Tavuchis, N. *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford University Press, 1991, p. 3.

78 *Ibid.*

79 Bibas, S.; Bierschbach, R. A., *supra* note 74, p. 126.

80 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pamatinio sprendimo dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 10 str. numato, kad kiekviena valstybė narė siekia skatinti tarpininkavimą (mediaciją) baudžiamosiose bylose už nusikaltimus, kuriuos ji laiko tinkamais tokios priemonės taikymui, ir užtikrina, kad į bet kurį tokio tarpininkavimo baudžiamosiose bylose metu pasiektą susitarimą galėtų būti atsižvelgta. 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2001/220/TVR [2001] OL L 82/32 2.

81 Baranskaitė, A., *supra* note 5, p. 61.

82 Susitaikymo praktika orientuojama į žalos atlyginimą kaip į pagrindinę ir esminę sąlygą, kur nematerialiniai aspektai, t. y. šalių susitaikymas (tikrąja šio žodžio prasme), santykių, ryšių atkūrimas, tarpusavio supratimas, net nuomonių, nuogaštavimų išsakymas tampa nereikšmingu, antraeilium dalyku. Tačiau susitaikymo motyvas gali būti ir nukentėjusiojo noras, kad kaltininkas jo atsiprašytų. Uscila, R., *supra* note 26, p. 4–6.

83 Baranskaitė, A., *supra* note 5, p. 61.

84 Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. II pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009, p. 116.

2.2. Procesiniai interesai

Suinteresuotumą savo procesine padėtimi apibūdina konkretus poreikis realizuoti procesines teises ir įgyvendinti procesines pareigas⁸⁵. Procesinis interesas reiškia asmens poreikį pradėti procesą ir jame dalyvauti⁸⁶. Nukentėjusiojo teisinio statuso stiprinimo tendencijų pagrindas yra nukentėjusiojo kaip baudžiamosios justicijos paslaugų vartotojo samprata⁸⁷, kuri suponuoja individo laisvę lygiateisiškai pasirinkti jam reikalingą paslaugą ir patirti kuo mažiau valstybės įsikišimo. Pripažįstama, kad nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo turi susijusių su baudžiamosios justicijos sistema individualių poreikių⁸⁸. Todėl nukentėjusiojo interesai ne visada sutampa su byloje dalyvaujančio prokuroro procesiniais interesais⁸⁹. Siekdamas asmeniškai daryti įtaką proceso eigai, kad jo interesai būtų maksimaliai įgyvendinti, nukentėjusysis turi poreikį tiesiogiai dalyvauti baudžiamajame procese. Nukentėjusiajam suteikta ir dispozityvi teisė atsisakyti įgyvendinti savo procesines teises ir pasitikėti, kad valstybė tinkamai atliks savo priedermę kaip asmens teisių sergėtoja.

Tarp procesinio teisinio ir materialinio teisinio intereso yra glaudus ryšys, pasireiškiantis tuo, kad procesinis teisinis interesas gali būti tik egzistuojant materialinio teisinio intereso kaip teismo gynybos dalyko galimybei⁹⁰. Procesinis teisinis interesas – tai interesas dėl proceso: dalyvauti jame, daryti įtaką jo eigai⁹¹. Kitaip tariant, tai poreikis dalyvauti procese, kad būtų nustatyta ginčijama materialinė teisė arba įstatymų saugomas interesas, kuriam būtų suteikta teisminė gynyba⁹². Nukentėjusiajam tai visų pirma galimybė panaudojant savo procesines teises ginti savo poziciją baudžiamajame byloje, efektyviai įgyvendinti baudžiamąją proceso funkciją (šiuo atveju – kaltinimo).

Nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo, kuris procesinėmis priemonėmis gina savo materialius interesus, gali įgyti nukentėjusiojo arba privataus kaltintojo procesinį statusą. Privataus kaltinimo procese nukentėjusiojo procesinis interesas pasireiškia stipriau nei viešojo kaltinimo procese, kadangi nukentėjusysis tampa svarbiausia proceso figūra – kaltintoju. Jo procesiniam statusui būdinga didesnė teisių apimtis, o tai lemia ir pareigų apimtį išplėtimą. Taigi privataus kaltintojo procesinis statusas suponuoja didesnę suinteresuotumą savo procesine padėtimi: galimybę efektyviai įgyvendinti savo kaip kaltintojo teises ir pareigas, kas nulemia jo gebėjimą ginti savo materialųjį interesą. Taip pat jis tampa proceso šeiminiu, nuo kurio priklauso tiek proceso iniciatyva, tiek

85 Jurka, R., *supra* note 5, p. 129.

86 Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 27.

87 Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*. 2005, 2(32): 295.

88 Spalek, B., *supra* note 54, p. 127–128.

89 Levine, D. Public Wrongs And Private Rights: Limiting The Victim's Role in A System Of Public Prosecution *Northwestern University Law Review*. 2010, 104(1): 336.

90 Krivka, E., *supra* note 86, p. 28.

91 Rusų autoriai nukentėjusiojo suinteresuotumą apibūdina kaip interesą daryti įtaką proceso eigai. Dikarev, I. S., *supra* note 29, p. 41.

92 Krivka, E., *supra* note 86, p. 29.

proceso baigtis: jis gali atsisakyti kaltinimo, savo neatvykimu išreikšti intereso kaltinti nebuvimą, susitaikyti su kaltininku arba reikalauti jį nuteisti, taigi jis tiesiogiai daro įtaką proceso eigai. Viešojo kaltinimo bylose nukentėjusysis yra suinteresuotas bylos baigtimi, t. y. galutiniu sprendimu byloje, kai sprendimas gali turėti įtakos teisinių santykių pobūdžiui, asmenų teisėms ir pareigoms⁹³, tačiau retai kada gali tiesiogiai daryti įtaką proceso eigai⁹⁴. Privataus kaltinimo proceso perspektyva priklauso nuo nukentėjusiojo valios. Nesant jo suinteresuotumo – proceso varomosios jėgos – procesas praranda savo prasmę ir pagrindą. Taigi procesinis nukentėjusiojo suinteresuotumas privataus kaltinimo procese yra maksimaliai išreikštas. Materialinis interesas šiuo atveju yra procesinio suinteresuotumo sąlyga. Būtent materialinio intereso patenkinimo siekis motyvuoja nukentėjusįjį aktyviai procesinei veiklai.

Užtikrinant nukentėjusiojo dalyvavimą procese siekiama atsižvelgti į jo požiūrius, interesus ir gauti informaciją apie nusikaltimą. Nukentėjusiojo dalyvavimas galimas dviem skirtingomis formomis: pirma, žodžiu arba raštu perduodant savo požiūrį (ar informaciją apie nusikaltimo poveikį ar nukentėjusiojo interesus) ir, antra, įtraukiant nukentėjusiuosius į sprendimų priėmimo procesą. Atsižvelgiant į nukentėjusįjį pasiekiami įvairūs tikslai: išraiškos (katarsio efekto) tikslai; instrumentiniai nukentėjusiojo tikslai ir instrumentiniai teisėsaugos institucijų tikslai (pagilinti savo žinias, sustiprinti nukentėjusiojo satisfakciją ir pagarbą teisėsaugos institucijoms, tuo paskatinant nukentėjusiųjų bendradarbiavimą); ir instrumentiniai valdžios institucijų tikslai (įgyti siekiančių padėti ir veikiančių nukentėjusiųjų pagalbai reputaciją)⁹⁵.

Dalyvavimo procese koncepcija yra abstrakti ir reikalauja konkretaus apibrėžimo. I. Edwards teigia, kad dalyvavimo procese samprata kildintina iš platesnės pilietiškumo koncepcijos ir turi būti apibrėžta kaip galimybė kontroliuoti, teisė pasisakyti ir teisė būti išklaustam, taip pat teisė į pagarbą elgesį ir orumą⁹⁶. Nukentėjusiųjų dalyvavimas procese sumažina jų atstūmimo jausmą, kurį sukelia įsitikinimas, kad jie nekontroliuoja proceso ir yra jame beteisiai⁹⁷.

Nuomonės išreiškimas teisme suteikia nukentėjusiajam realią galimybę būti išklaustam, padeda įveikti viktimizacijos padarinius, turi katarsinį efektą ir terapeutinį poveikį⁹⁸, tačiau praktikoje neturėjo didelės įtakos mažinant nukentėjusiojo nepasitenkinimą baudžiamuoju procesu ir jo nepamatuotus lūkesčius⁹⁹. Lietuvoje iš nukentėjusiojo patei-

93 Jurka, R., *supra* note 5, p. 125.

94 Išskyrus įstatymo numatytus atvejus, kai reikalingas nukentėjusiojo sutikimas.

95 Sanders, A. Taking Account of Victims in the Criminal Justice System: A Review of the Literature. *Social Work Research Findings* [interaktyvus]. Edinburgh: The Scottish Office, 1999, 32 [žiūrėta 2011-11-21]. <<http://www.scotland.gov.uk/Publications/1999/04/979bac43-be33-4e40-9670-c710252eaab9>>.

96 Edwards, I. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision-Making. *British Journal of Crime*. 2004, 44(6): 973.

97 Strang, H., *supra* note 9, p. 12.

98 Teisės būti išklaustam tiesiogine išraiška tapo „aukos pareiškimas“ (angl. *victim impact statement*) Anglijoje, JAV, Kanadoje ir Australijoje, kuriuo nukentėjusysis bylos nagrinėjimo metu teismui išreiškia savo požiūrį į patirtą skriaudą (fizinę, finansinę, psichologinę ir socialinę žalą). Strang, H., *supra* note 9, p. 12–13; Henham, R.; Mannozi, G., *supra* note 47, p. 283.

99 Erez, E., *supra* note 10.

kiamo pranešimo apie padarytą nusikalstamą veiką, reiškiamų prašymų, skundų tikimasi informacijos arba dalykinio pobūdžio pareiškimų, o jo išsakyta nuomonė, emocijos ar požiūris laikomi neturinčiais reikšmės bylos tyrimui ir nagrinėjimui, todėl nesvarbūs¹⁰⁰. Vertinant taikomų ginčo sprendimo procedūrų teisingumą labai svarbu, jog ginčo dalyvis matytų, kad jo nuomonė buvo ne tik išgirsta, bet ir rimtai apsvaistyta. Motyvuotas prašymų atmetimas sustiprina ginčo šalių jausmą, kad jos gali daryti poveikį ginčo nagrinėjimui, o tai sustiprina įsitikinimą, kad procesas vyksta teisingai¹⁰¹.

Nukentėjusysis, dalyvaudamas procese, tikisi pagarbaus ir teisingo elgesio su juo¹⁰², taip pat apsaugos nuo nusikalstamo poveikio. Nors nukentėjusysis suinteresuotas dalyvauti procese ir siekti savo materialių teisių užtikrinimo, pats baudžiamasis procesas susijęs su neigiamais išgyvenimais, todėl elgesys su nukentėjusiuoju ir jo saugumo užtikrinimas tiesiogiai susijęs su jo antrine viktimizacija. Teisingumo suvokimą apibrėžia trys faktoriai: individualaus statuso visuomenėje ar jos grupėje pripažinimas, pasitikėjimas valdžios institucijų ir pareigūnų palankiais jam ketinimais ir valdžios institucijų neutralumas priimant nešališką, objektyvų sprendimą¹⁰³. Nukentėjusieji gali atleisti daug justicijos sistemos netobulumų, jeigu yra įsitikinę, kad ji siekia teisingumo, o visi formalumai [...] reikalingi užtikrinti teisingam sprendimui¹⁰⁴. Nukentėjusiojo visuomeninio statuso pripažinimas turi ypatingą svarbą demonstruojant pagarbų elgesį su juo. Turint omenyje, kad viktimizacija turėjo įtakos nukentėjusiojo savivertės suvokimui, jo, kaip vertingo visuomenės ar jos grupės nario, vertinimas jam yra svarbus. Svarbiausias fak-

100 Nukentėjusysis turi galimybę būti išklaustas galbūt tik įgyvendindamas teisę dalyvauti baigiamosiose kalbose. Tuomet jis gali išsakyti savo nuomonę dėl jam padarytos žalos ir skriaudos, dėl kitų proceso dalyvių pareiškimų, dėl bausmės skyrimo, tačiau dėl informacijos stokos paprastai nežino, kaip realiai galėtų šia teise pasinaudoti. Šios teisės įgyvendinimas priklauso nuo teismo asmeninės iniciatyvos ir noro išaiškinti nukentėjusiajam, kokio pobūdžio nuomonę jis gali išsakyti. Todėl, nors ir suteikta tokia teisė, realiai ji turi mažai įtakos nukentėjusiojo poreikiu būti išklaustam patenkinimui.

101 Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio Universiteto Leidybos centras, 2006, p. 68.

102 2001 m. kovo 15 d. Europos Tarybos pamatinio sprendimo dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas siekis užtikrinti, kad atliekant procesinius veiksmus nukentėjusieji būtų traktuojami su derama pagarba asmens orumui. 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2001/220/TVR [2001] OL L 82/32 2.

JT Generalinės Asamblėjos 1985 m. lapkričio 29 d. deklaracijoje dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms pripažįstami nusikaltimų aukų poreikiai ir įtvirtinamas modelis, kaip teismo procesas turi reaguoti į šiuos poreikius. Numatoma, kad su nukentėjusiais asmenimis turėtų būti elgiamasi su užuojauta ir pagarba jų orumui; jiems užtikrinta prieiga prie teisingumo mechanizmo ir greitas žalos atlyginimas, kai jie patyrė žalą (4 str.); nukentėjusieji turėtų būti informuojami apie jų teises, siekiant žalos atlyginimo (5 str.); teismo procesas, reaguojant į nukentėjusiųjų poreikius, turėtų būti palengvintas: 1. (a) informuojant nukentėjusiuosius apie jų vaidmenį ir galimybes procese, proceso laiką ir eigą jo byloje, ypač sunkių nusikaltimų atvejais ir kur jie paprašė tokios informacijos; 2. kai daroma įtaka jų asmeniniams interesams, (b) sudaryti sąlygas nukentėjusiajam išreikšti savo požiūrį ir rūpesčius ir apsvaistyti juos atitinkamose proceso stadijose, nepažeidžiant kaltinamojo teisių [...]; (6 str.). United Nations General Assembly Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power of 29 November 1985 A/RES/40/34 *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.

103 Tyler, T. R.; Lind, E. A. A Relational Model of Authority in Groups. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992, 25: 115–191; Justickis, V.; Valickas, G., *supra* note 101, p. 2–22.

104 Justickis, V.; Valickas, G., *supra* note 101, p. 17.

torius, darantis įtaką nukentėjusiojo pasitenkinimui baudžiamosios justicijos sistema, yra ne formalus nukentėjusiojo vaidmuo, o oraus ir pagarbaus elgesio su juo laipsnis¹⁰⁵. Valstybės pareigūnų realaus dėmesio nusikaltimo aukai skyrimas vertintinas kaip viena iš nukentėjusių asmenų interesų apsaugos teisinių prielaidų¹⁰⁶.

Taip pat dalyvavimo procese sampratai priskirtina ir teisė būti informuotam¹⁰⁷. Nukentėjusiojo procesinis informuotumas sukuria saugumo jausmą, pasitikėjimą teisės saugos institucijomis ir teisingumu¹⁰⁸. Poreikis būti informuotam apie proceso eigą, veiksmus, perspektyvas susijęs ir su realiu nukentėjusiojo materialinių teisių užtikrinimu: nukentėjusysis privalo ne tik žinoti savo teises ir procesines galimybes, bet ir jas suvokti, kad galėtų efektyviai ginti savo materialų interesą. Nukentėjusiųjų nusivylimą teisingumu dažniausiai suponuoja jo asmeninė patirtis procese, o ne galutinis sprendimas baudžiamajame byloje¹⁰⁹. Teisės saugos institucijų atsakas, kuriuo parodomas nukentėjusiojo situacijos supratimas, nukentėjusiesiems svarbesnis nei procesinis sprendimas. Nukentėjusysis labiau suinteresuotas išreikšti savo poziciją, daryti įtaką procesui, t. y. nagrinėjamu atveju svarbesnis yra reprezentacinis komponentas¹¹⁰. Nukentėjusiojo lūkesčiai gali neatitikti baudžiamajame proceso suteikiamų galimybių ir dėl nepakankamos informacijos apie bylą jis gali nusivilti teisingumo vykdymu, daryti išvadą, kad procesas neužtikrino jo teisių ir teisėtų interesų, ir todėl gali pasunkėti nukentėjusiojo ir teisės saugos institucijų bendradarbiavimas¹¹¹.

Išvados

Baudžiamajame proceso mokslo paradigmoje nukentėjusiajam suteikiamas proceso šalies, asmenybės, turinčios savarankiškus interesus ir teises, vaidmuo. Nukentėjusiojo suinteresuotumas motyvuoja jį ginti savo pažeistas teises ir aktyviai įgyvendinti procesinę veiklą. Tik suvokus nukentėjusiojo interesus, galima užtikrinti efektyvius jų gynybos būdus, ieškoti labiausiai nukentėjusiojo interesus atitinkančių proceso formų bei tobulinti jų reglamentavimą.

Nukentėjusiojo interesų sritys nėra atsietos viena nuo kitos, tačiau viena kitą papildoma, susipina, kartu eina procese. Nukentėjusiojo satisfakcija kaip nukentėjusiojo atlygio už padarytą neteisę siekimas sietina su bausmės sąvoka ir susijusi su sprendimu byloje.

105 Joutsen, M., *supra* note 6, p. 65.

106 Ancelis, P., *supra* note 27, p. 9.

107 Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. REC (2006) 8 valstybėms narėms dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų, įtvirtina pareigą teikti informaciją nukentėjusiesiems bei šios informacijos turinį (6.3–6.5 punktai) Jurka, R.; Melničenko, S.; Randakevičienė, I., *supra* note 1, p. 265–287.

108 Šios teisės svarbą rodo ir pačių nukentėjusiųjų apklausa, kuriose poreikį būti informuotam kaip labai svarbų nurodo 97 procentai nukentėjusiųjų. Davis, R. C.; Mulford, C. Victim Rights and New Remedies: Finally Getting Victims Their Due. *Journal of Contemporary Criminal Justice* [interaktyvus]. 2008, 8: 3 [žiūrėta 2011-11-19]. <<http://ccj.sagepub.com/content/early/2008/03/14/1043986208315474>>.

109 Strang, H., *supra* note 9, p. 12.

110 *Ibid.*, p. 14; Bibas, S.; Bierschbach, R. A., *supra* note 74, p. 137.

111 Spalek, B., *supra* note 54, p. 116–117, 119.

je. Restitucija kaip nukentėjusiojo interesas atkurti iki nusikalstamos veikos jo atžvilgiu padarymo buvusią teisinę padėtį suponuoja ne tik turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo reikalavimą, bet ir kaltininko atsiprašymo, realaus susitaikymo ir geranoriškų santykių atkūrimo poreikį.

Nukentėjusiojo procesinė veikla yra nukreipta į materialaus intereso įgyvendinimą, tačiau nukentėjusiojo pasitenkinimą baudžiamuoju procesu jo byloje lemia ne tiek šio tikslo pasiekimas, kiek jo suvoktas procedūrinis teisingumas. Nepriklausomai nuo to, ar nukentėjusysis siekia, kad kažkas būtų daroma kaltininkui (bausmė), dėl kaltininko (reabilitacija) ar jam pačiam (restitucija), esminis nukentėjusiojo reikalavimas yra tas, kad baudžiamosios justicijos sistema efektyviai reaguotų į įstatymo – o sykiu ir į jo interesų – pažeidimus.

Literatūra

- 2001 m. kovo 15 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2001/220/TVR [2001] OL L 82/32 2.
- 2004 m. balandžio 29 d. Europos Tarybos direktyva 2004/80/EB dėl kompensacijos nusikaltimų aukoms [2004] OL L 261/15.
- Ancelis, P. Nukentėjusiųjų asmenų interesų apsaugos prielaidos Lietuvoje ir kitose valstybėse. *Tarptautinio seminario „Ikiteisminio proceso subjektų kompetencijos įtaka užtikrinant nukentėjusiųjų asmenų interesus“*, vykusio 2010 m. vasario 25 d. Mykolo Romerio universitete, Vilniuje, medžiaga. Kaunas: MRU VSF, 2010 (skaidrės).
- Baranskaitė, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
- Beloof, D. E. The Third Model of Criminal Process: The Victim Participation Model. *Utah Law Review*. 1999.
- Bentham, J. *A Treatise on Judicial Evidence*. Baldwin, Cradock and Joy Paternoster-Row: London, 1825.
- Bibas, S.; Bierschbach, R. A. Integrating Remorse and Apology into Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 2004, 114: 85–148.
- Cassell, P. G. Recognizing Victims in the Federal Rules of Criminal Procedure: Proposed Amendments in Light of the Crime Victims' Rights Act. *Brigham Young University Law Review*. 2005: 835–874.
- Christie, N. Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*. 1977, 17(1): 1–15.
- Cirtautienė, S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius: Justitia, 2008.
- Davis, R. C.; Mulford, C. Victim Rights and New Remedies: Finally Getting Victims Their Due. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2008, 8 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-19]. <<http://ccj.sagepub.com/content/early/2008/03/14/1043986208315474>>.
- Dikarev, I. S. *Dispozitivnost v ugolovnom processe* [Dispositiveness in Criminal Procedure]. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Volgograd: Volgogrado valstybinis universitetas, 2005.
- Doak, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*. 2005, 2(32): 294–316.
- Edwards, I. An Ambiguous Participant: The Crime Victim and Criminal Justice Decision-Making. *British Journal of Crime*. 2004, 44(6): 967–982.
- Erez, E. Victim Impact Statements. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice* [interaktyvus]. Canberra: Australian Institute of Criminology, 1991, 3 [žiūrėta 2011-

- 11-23]. <<http://aic.gov.au/documents/D/7/C/%7BD7C35340-B6A7-45AF-96F3-7B497D7A3692%7Dt33.pdf>>.
- Goldstein, A. S. Defining the Role of the Victim in Criminal Prosecution. *Mississippi Law Journal*. 1982, 52: 515–562.
- Griffiths, J. Ideology in Criminal Procedure or A Third “Model” of the Criminal Process. *Yale Law Review*. 1970, 79(3): 359–417.
- Groenhuijsen, M. Conflicts of Victims’ Interests and Offenders’ Rights in the Criminal Justice System: a European Perspective. *Australian Institute of Criminology* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-16]. <<http://www.aic.gov.au/en/publications/previous%20series/proceedings/1-27/~/media/publications/proceedings/27/groenhuijsen.ashx>>.
- Joutsen, M. Victim Participation in Proceedings and Sentencing in Europe. *International Review of Victimology*. 1994, 3: 57–67.
- Jung, H. Zur Rechtsstellung des Verletzten im Strafverfahren. *Juristische Rundschau*. 1984, 8: 309–312.
- Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
- Jurka, R.; Melničenko, S.; Randakevičienė, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006.
- Justickis, V.; Valickas, G. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006.
- Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
- Heger, M. Die Rolle des Opfers im Strafverfahren. *Juristische Arbeitsblätter*. 2007, 4: 244–248.
- Henham, R.; Mannozi, G. Victim Participation and Sentencing in England and Italy: A Legal and Policy Analysis. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2003, 11/3: 278–317.
- Holz, W. *Justizgewähranspruch des Verbrechensopfers*. Berlin: Duncker & Humblot, 2007.
- Hörnle, T. Die Rolle des Opfers in der Straftheorie und im materiellen Strafrecht. *Juristenzeitung*. 2006, 19: 950–957.
- Karmen, A. *Crime Victims: an Introduction to Victimology*. 5-oji laida. Belmont: Thomson/Wadsworth, 2004.
- Klerman, D. *Settlement and the Decline of Private Prosecution in Thirteenth-Century England*. *Law and History Review*. 2001, 19(1): 1–66.
- Krivka, E. *Viešojo intereso gynimo problemas civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
- Laster, R. E. Criminal Restitution: A Survey of Its Past History and an Analysis of Its Present Usefulness. *University of Richmond Law Review*. 1970, 5: 71–98.
- Levine, D. Public Wrongs And Private Rights: Limiting The Victim’s Role in A System Of Public Prosecution. *Northwestern University Law Review*. 2010, 104(1): 335–361.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. VIII-1968.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimas dėl transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo išmokų už neturtinę žalą. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 16-758.
- Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 137-5387.
- Llewellyn, K. *Jurisprudence: Realism in Theory and Practice*. Chicago: University of Chicago Press, 1962.
- Lukjanova, E. G. *Teorija processualnogo prava* [Theory of Procedural Law]. Moskva: Norma, 2003.
- Mediation in Penal Matters: Recommendation No. R (99) 19 and Explanatory Memorandum*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2000.
- Murphy, J.; Hampton, J. *Forgiveness and Mercy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

- Paker, H. L. *The Limits of the Criminal Sanction*. Stanford: Stanford University Press, 1968.
- Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*. I knyga. II pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Justitia, 2009.
- Reches, R. Psichologinio pasipriešinimo atkuriamajam teisingumui problema. *Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai*. 2010, 2(6).
- Roach, K. Four Models of the Criminal Process. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1999, 89(2): 671–716.
- Rudzinskas, A. *Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo materialiniai ir procesiniai teisiniai aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
- Sanders, A. Taking Account of Victims in the Criminal Justice System: A Review of the Literature. *Social Work Research Findings* [interaktyvus]. Edinburgh: The Scottish Office, 1999, 32 [žiūrėta 2011-11-21]. <<http://www.scotland.gov.uk/Publications/1999/04/979bac43-be33-4e40-9670-c710252eab9>>.
- Schafer, S. Restitution to Victims of Crime - An Old Correctional Aim Modernized. *Minnesota Law Review*. 1965, 50: 243–254.
- Spalek, B. *Crime Victims: Theory, Policy and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
- Schünemann, B. The Role of the Victim Within the Criminal Justice System: A Three-Tiered Concept. *Buffalo Criminal Law Review*. 1999, 3(33): 33–50.
- Schulz, J. *Beiträge zur Nebenklage*. Berlin: Duncker & Humblot, 1982.
- Sebba, L. The Victim's Role in the Penal Process: A Theoretical Orientation. *American Journal of Comparative Law* 1982, 30: 217–240.
- Strang, H. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Clarendon Press, 2006.
- Tarptautinių žodžių žodynas* [interaktyvus]. Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985 [žiūrėta 2011-11-21]. <www.tzz.lt>.
- Tavuchis, N. *Mea Culpa: A Sociology of Apology and Reconciliation*. Stanford: Stanford University Press, 1991.
- Tyler, T. R.; Lind, E. A. A Relational Model of Authority in Groups. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992, 25: 115–191.
- Tobolowsky, P. M. Victim Participation in the Criminal Justice Process: Fifteen Years After the President's Task Force on Victims of Crime. *New England Journal on Criminal and Civil Confinement* 1999, 25: 21–106.
- United Nations General Assembly Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power of 29 November 1985 A/RES/40/34 *United Nations Documents* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>>.
- Uscila, R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacijos įdiegimo galimybės Lietuvoje. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-15]. <<http://www.nplc.lt/sena/lit/lit46.pdf>>.
- Volodko, R. *Teoriniai ir praktiniai neturtinės žalos instituto taikymo aspektai Lietuvos civilinėje teisėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
- Weigend, T. „Die Strafe für das Opfer?“ – Zur Renaissance des Genugtuungsgedankes im Straf- und Strafverfahrensrecht. *Rechtswissenschaft*. 2010, 1: 39–47.

INTERESTS OF A CRIME VICTIM IN CRIMINAL PROCEDURE

Eglė Matuizienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The significance of the role of the victim in criminal procedure is undisputed. For the performance of this role, the victim is given procedural rights. However, the practical use of procedural rights of the victim, effective procedural activity and participation in the criminal procedure is determined by the personal interests of the victim. The article first traces the evolution of theoretical criminal procedure models. Then it focuses on the interests of the victim that are significant in criminal procedure.*

The classification of personal (subjective) interests of the victim into procedural and material interests is based on the generalization of the accomplished scientific research without analyzing peculiarities of individual cases. Material interests of the victim comprise moral satisfaction with the process and the decision in the case, and restitution (restoration of the legal status harmed by the crime).

According to the theory of punishment as retribution, it is fair and just to make the offender suffer in proportion to the pain he inflicted on others. Moral satisfaction is the pursuit of the victim in getting retribution for the injustice he suffered. The goal of the punishment inter alia is to express that the harm was inflicted on the victim and thus, to satisfy the sense of justice of the victim.

Restitution is interpreted as the interest of the victim to restore the status quo that existed before the crime was committed against him. Thus, restitution comprises not only of the demand for the reparation of material and non-material damages, but the need for an apology from the offender, actual reconciliation and restoration of a benevolent relationship as well.

Procedural interest of the victim is the interest to participate in the proceedings and to make an impact on the progress of the case. The exercise of procedural rights gives an opportunity for the victim of crime to defend his/her position in the criminal case and to accomplish the function of criminal procedure effectively. Procedural remedies of the protection of material interests can obtain two legal forms—the procedural status of the victim or the procedural status of the private prosecutor.

The concept of participation in criminal procedure can be defined as the possibility to control, the right to have a say and to be listened to, as well as being treated with dignity and respect. The main factor influencing the satisfaction of the victim with the system of criminal justice is not the formal role of the victim in the proceedings, but the level of dignity and respect towards him. The concept of participation in criminal procedure includes the right to receive information as well.

Keywords: *criminal procedure, victim of crime, interests of the victim, procedural interest, reparation of damages, restitution, satisfaction.*

Eglė Matuizienė, Mykolas Romeris universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamasis procesas, privataus kaltinimo bylų procesas.

Eglė Matuizienė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminal Procedure, Doctoral Student. Research interests: criminal procedure, private prosecution procedure.